

Etnik Gruplar Arası Sorunların Yeniden İfadesine Yönelik Bir Girişim¹

Boghos Levon Zekiyân²

Çeviren: Tuncel Öncel, e-posta: tunceloncel@gmail.com

Halklar ve uluslar arasındaki karşılıklı ilişkiyi biçimlendiren ilkelerin, aksiyomların ve kuralların kavranmasına ilişkin sorunlar, mevcut dünya konjonktüründe ilginç ve her şeyden önemlisi de hem beşeri hem de toplumsal bilincimizi zorlayan en sıkıntılı meseleler arasındadır. Bu sorunlar sıklıkla, eşdeğer bir ifadeyle *etnik gruplar arası çatışmalar* diye tanımlanır. Zengin ya da sözde gelişmiş dünyanın ve büyük güçlerin, genel bir teorik ilkeler ya da ciddi bir deontolojik davranışlar çerçevesi olmaksızın, özellikle ya da çoğunlukla kendi çıkarlarına hizmet edecek çözümler aramaya eğilimli olmaları, bu konuda büyük bir risktir. Yine sıklıkla bu sorunları ve çatışmaları, özellikle ilk evrelerde, bir şekilde farkında olmadan bile olsa ya tali önemde ya da bütünüyle önemsiz görmeye de eğilimlidirler; tıpkı Papa X. Leo'nun, Martin Luther'in Roma Kilisesi'ne getirdiği eleştirilerden kendisine ilk bahsedildiğinde, bunların "rahiplerin ağız dalaşı", tabiri caizse boş zaman geçirmeye yarayan bir konu olduğu yorumunu yapması gibi.

Zamanımızın en yakıcı olgularından biri olan dinî köktencilik [fundamentalizm], etnik gruplar arası çatışmalarla sıkı sıkıya bağlantılı olduğunu da unutamayız. Bu nedenle, öyle görünüyor ki bunların aylak tiplerin beyhude ağız dalaşlarından ibaret olmadığını kavrayıp özenli bir ilgiyle yaklaşmak ve her şeyden önce de mevcut yaklaşımların birçok eksiğinin, gediğinin olmasından ötürü, etnik gruplar arası çatışmaları idare edecek tatminkâr bir teori geliştirmek aciliyet taşımaktadır.

Ancak, bugünün küreselleşme döneminde etnik gruplar arası çatışmalarla uğraşmak bir bakıma şaşırıtıcı olabilir; çünkü bu çatışmalar, başka etkenlerin yanı sıra güçlü biçimde var olan, hatta büyüyen etnik farkındalığa işaret eden dönemselsel bir delildir. Böyle bir durum, süregiden küreselleşmenin belirlediği mevcut tarihsel bağlamımızda, neredeyse anlaşılması imkânsız sonuçlarıyla çoğu yorumcuyla şaşkınlığa düşürüyor; dahası bu durum, kişilerin küreselleşme sürecine dair eleştirel değerlendirmelerinden bağımsız olarak, bu süreçle şiddetli bir çelişki içindeymiş gibi gözüküyor onlara. Benzer tutumlar, ancak sorunun bütününe yönelik yüzeysel bir yaklaşım içerisinde kendi mantığına sahip olabiliyor ya da birtakım açıklamalar bulabiliyor. Aksine, hem küreselleşme eğilimlerinin hem de etnik-kültürel öz-farkındalığın [self-awareness] güncel ifadelerini belirleyen iç dinamiklere daha yakından bakıldığında, çatışan

yönlerin hemen yanı başında ikisi arasında bazı iç bağlar ve dolaysız bir büyüme oranı olduğu da keşfedilecektir.

Bu ne anlama geliyor? Bence, söz konusu olgular arasında bu gibi bağların ve bu tür bir orantının var olmasının birden fazla sebebi bulunuyor –ne birbiri peşi sıra sıralanan ne de birbirine paralel işleyen sebepler. Kimlik farkındalığının güçlenmesi, aslında bir yandan tek ve özellikle de bir şekilde tabi kılınmış konumdaki azınlık gruplarının, küresel köyün sınırsız ve farklılaşmamış manzarasında yitip gitmemek için küreselleşmeye karşı bir *tepkisi*, oldukça kendiliğinden ortaya çıkan bir savunma mekanizması olabilir. Bu yeterince açıktır. Öte yandan, kimlik farkındalığının güçlenmesi, *taklit* mekanizmasından ötürü bizzat küreselleşmenin doğrudan bir sonucu da olabilir. Aslında küreselleşme süreci, baskın gruplar tarafından üretilen ve azınlık gruplarında taklit mekanizmalarını canlandırarak, bu grupların hem kimliklerini güçlü bir biçimde olumlamalarına hem de hep yeni olumlama yöntemleri aramalarına yol açan, uzun, neredeyse sonu hiç gelmeyen bir kalıplar, değerler, klişeler ve benzeri şeyler zincirini “piyasa”ya sürer.

Küreselleşme süreciyle yüz yüze gelinmesi, neden ve nasıl etnik bilinç ve mücadelelerin kalıcı oldukları sorusunu gündeme getiriyorsa, bu konuda sıklıkla dile getirilen bir başka soru da bunların kökeniyle ilgilidir. Bir süredir söz konusu olduğu üzere etnik gruplar arası çatışmaları ve hatta etnik öz-farkındalığın kalıcılığını, ekonomik etkenlerin bir fonksiyonu olarak yorumlayan epey baskın bir eğilim bulunmaktadır. Marksizm, bu argümana bilimsel bir çerçeve ve sağlamlık kazandırmakta önemli rol oynamıştır. Ancak bu argüman, yalnızca Marksist öncüllerden kaynaklanmamaktadır. Bu etkenlerin, piyasa ideolojisi bağlamında etkili olduğu da aynı ölçüde söylenebilir. Hem Marksist hem de piyasa ideolojileri bağlamında benimsenen bu eğilimin, daha önceki tavır gibi sorunu anlamakta ve bizi kıymetli çözümlere götürecektir patikalara işaret etmekte yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır. Marksist bağlamla ilgili olarak, bu açıklamayı Sovyetler Birliği’nin çöküşüne dayanarak yapmadığımı belirtmeliyim; aksine önermemi, bu Birlik’in ömrü boyunca, hatta en müreffeh dönemleri sırasında durumun nasıl olduğuna bakarak ifade ediyorum. Aslında, devasa ve karşılıklı olarak birbirine bağımlı bir ağ olarak düzenlenmiş Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki çok yakın ve sıklıkla dengeli ekonomik ilişkilere rağmen, resmi propagandanın reklamını yaptığı ve sergilediği farklı uluslar arasındaki gerçek “kardeşlik” hiçbir zaman sağlanamadı; Birlik’in çöküşünün ardından kanlı savaflara yol açan çatışmalar, neredeyse düzenli iniş çıkışlarla, özellikle de (çoğu durumda aslında sözde bilimsel olan) kültürel ve bilimsel tartışmalar dış görünüşüyle birçok farklı biçimde gün ışığına çıkan gizli eğilimler olarak zaten mevcuttu.

Ekonomik etkenler, piyasa ideolojisi bağlamında etnik konuları kendi başlarına açıklamakta yetersiz gözüküyor. Bir örneği ele alalım. İtalya 1960'larda Güney Tirol'de irredantizmin etkili bir şekilde yükselmesine tanık oldu. Ama Güney Tirol, İtalya'nın en zengin, en ayrıcalıklı bölgelerinden biriydi ve hâlâ da öyle. Eğer etnik-ulusal sıkıntılar yalnızca ya da esasen ekonomik sebeplerden kaynaklanıyor olsaydı, Güney Tirol örneğinin akılcı bir açıklaması olamazdı. Keza, benzer olguları yalnızca fanatizmle açıklamak da yeterince ikna edici olmayacaktır. Böyle bir hipotez, bu hareketlerin altında yatan temelin bizzat meşruiyetini inkâr etmemize yol açacaktır: etnik-kültürel kimlik duygusunu ve bilincini. Hiç şüphesiz ki fanatizm, bu duygu ile bilinci, etik ve yasal meşruiyete bakmaksızın mümkün olan her yoldan arsızca sömürmektedir. Ama gerçek toplumsal boyutuyla etnik ve ulusal kimlik duygusunu, toplumun daha üst seviyelerinde insanın, ortak bağlarla birleşmiş hep daha büyük gruplarla karşılaşmaya, böyle gruplar oluşturmaya yönelik doğuştan gelen eğiliminin bir ifadesi olarak değerlendirmemek onulmaz bir hata olacaktır.

İrkçi nitelikteki ulusalcı sapmaların taşıdığı farklı riskler yüzünden etnik ve ulusal kimliğin olumlanmasına olumsuz yaklaşmak ya da bunu üstesinden gelinmesi gereken, modası geçmiş toplumsal davranışlar arasına sıkıştırıp küçümseyici, aşağılayıcı bir anlayış benimsemek yanıltıcı olacaktır. Riskler her yerde söz konusudur, insana ve onun dünyevi macerasına ait olan her şeyde. Konumuzdan uzaklaşmadan, eğer etnik ve ulusal bilincin yozlaşarak ırkçılığa ya da ulusal fanatizme dönüşmesi mümkünse, tarihin sürekli ve birçok kez tanıklık ettiği üzere evrensellik heveslerinin de sıklıkla yozlaşarak emperyalizme yol açma riskine gebe olduğu gerçeğini de göz ardı edemeyiz. Ancak, ethnos ile etnik-merkezçiliği, ulus ile ulusalcılığı, ırk ile ırkçılığı birbirine karıştırmamanın önem taşıması gibi emperyalizmi imparatorlukla ya da emperyal düzenle özdeşleştirmemek de önemlidir.

Ancak, kastettiğimiz küçümseme sorunu, bir devletle tanımlanıp kabul görebilecek ulusal entitelerle ilişkili olarak değil de, bunun mümkün olmadığı vakalarda ortaya çıkar. Pratikte, etnik bir azınlık söz konusu olduğunda.

Bunun herhangi bir belirli sebebi var mıdır? Bu soru bizi konumuzun tam odağına getirir. Verilecek yanıt, iyi ve kötü yönleriyle bütün bir uluslararası hukukun yanı sıra devlet, devletlik ve ilgili tüm unsurlara dair modern anlayışın altında yatan mevcut Batılı ulus ve ulusal kimlik kavramının iç dinamiklerini gösterecektir bize. Özünde bu anlayış, kökleri Avrupa'nın Ortaçağ sonlarında yaşadığı tarihi gelişmelerde ve Rönesans felsefecilerinin Devlet egemenliğini teorik açıdan olgunlaştırmalarında yatan, Avrupa Aydınlanması düşünürlerinin açık ve kesin ifadesine kavuşturduğu, nihai zaferini Fransız Devrimi ile, onun

Avrupa ve dünya genelindeki karşı konulamaz yayılışıyla kazanan Ulus-Devlet ideolojisini temel almaktadır.

Bu noktada ilk önce bazı temel kavramları tanımlamalıyız. “Ulus-Devlet” ile “ulusal Devleti” birbirinden ayırt etmenin önemli olduğunu düşünüyorum. Bu terimler normalde eşanlamlı olarak kullanılıyorlar ama aslında öyle değiller. Konuya dair son kırk yılda gelişen Batılı değerlendirme ve özellikle de ilk detaylı yaklaşımların ABD’den geldiği etnisite teorisindeki gelişmeler, iki kavram arasındaki yerinde ayırımın teorik temellerini sunmaktadır. İlki, Devleti kuran ulusla özdeşleşmiş tek bir kimlik dışında başka hiçbir kimliği kabul edemezken, ikincisiyse tam tersine, Devletin ulusal kimliği kapsamında farklı etnik kimliklerin varlığını kabullenmeye açıktır. Neredeyse her yerde günümüz gerçeklerinin ve örneklerinin ısrarla gerektirdiği üzere eğer Ulus-Devlet sisteminin mutlak katılımını alt etmeyi mümkün kılacak yolları açmak istiyorsak, bu ayırım hayati önem taşıyor gibi gözüküyor. Bu, devrimini yaşamadan çok önce bileşenleri arasında neredeyse mutlak bir kültür ve dil homojenliğini kendi içinde zaten sağlamış bir ülke olan, Ulus-Devlet sisteminin anayurdu Fransa yüzünden değildir elbette. Avrupada etnisite tartışmasının ilk adımlarının atıldığı 1970’lerin sonunda *Le Monde*’da yayınlanan bir makalenin anlamlı başlığından bahsetmeden geçmeyelim: “*Cette culture bretonne que nous avons tué*” (öldürdüğümüz Breton kültürü).

Etnik gruplar arası çatışmaların bugün çıkmaza girdiği bir gerçektir. Şimdi geliştirmeye çalışacağım düşünceler, esas olarak, verili bir Devletin temel birliği içerisinde kalan ilişkilerle ve sonuçta ortaya çıkan daha hafif çatışmalarla ilgili olacaktır. Ne var ki, çatışma ayrılma noktasına vardığında, bu ilişkiler daha dramatik bir yön alır. Daha karmaşık olan bu bölüm aslında daha kapsamlı mülahaza edilmeli. Ancak, benim görüşüm, bu vakalarda da olası çözüm yolunun, şu anda uyguladığımız analogik yöntemsel yaklaşımdan ayrılmayı gerektirdiği yönünde: uluslararası sistemimizin bazı en katı kavramlarını, tarihsel örnekler temelinde daha esnek bir bakış açısıyla yeniden düşünmek.

Önerilen Ulus-Devlet ile ulusal Devlet ayrımı yardımcı olabilir ama çıkmazdan kurtulmaya yetmez. Çözüme yönelik başka pencereler de açmak gerekecektir. Verili konu başlıklarıyla ilgili dünya genelindeki güncel tartışmaların zemini esasen Akdeniz çevresinde yaşanmış tarihi ve kültürel gelişmelerde yattığından, hoşumuza gitsin ya da gitmesin, Yunan *Polis*’indeki kökenlerinden itibaren Batı siyasi düşüncesinin tüm tarihine dönüp bakacak olursak, bu gelişmelerde değerli bilgiler bulabiliriz. Bu evrimin bazı temel verileri yeterince açık olsa da, ne hepsinin iyi bilindiği ne de bunların yaygın yorumlarının tartışma götürmez olduğu iddia edilebilir. Charles Taylor (*The Politics of Recognition*, Princeton

University Press, 1992) ile Jürgen Habermas (*Kampf um Anerkennung im demokratischen Rechtsstaat*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1996) arasındaki tartışma, başka birçokları gibi bu anlayışı teyit etmektedir.

Batı antikitesi, etnik bir topluluğa ve onun çeşitli içermelerine dayanan, geçerli bir ulusal karaktere sahip siyasi bir yapı değildir. Tam tersine *Polis*, yani şehir, aynı etnik bileşimin kurduğu kardeş bir şehrin rakibi olabilir. Batı hukuku ile devletliğinin payandası olan “yurttaşlık” kavramı, (cinsiyet, din vb.) ayırt edici diğer etkenlerin yanı sıra etnisiteden de bağımsız, orada oluşmuş tüzel bir statüyü ifade eder. Ele aldığımız sorunla ilgili olması ölçüsünde Roma, (elbette kölelik, cinsel ayrımcılık gibi dönemin sınırları içerisinde) büyük bir tarihi model sunan imparatorluk çerçevesinde bu kavramı kendine mal eder. Etnik ya da dinî kökeni ne olursa olsun tüm Roma yurttaşları eşit haklardan faydalanır. Ama biliyoruz ki toprak temelli [*territoryal*] olmayan bazı etnik gruplar bile, kendi etnik-kültürel kimlikleri içerisinde aynı şekilde kabul ediliyordu. Bu en azından Yahudi cemaatleri için doğrudur. Başka tanıklıkların yanı sıra *Havariler Tarihi* ve Aziz Paul’un Mektupları da bunun etkileyici bir resmini sunar bize. Bu ikincisi, bölük komutanının kararını yadırgayabilir ya da meşru bir Roma yurttaşı olarak bizzat Sezar tarafından yargılanma hakkında bahsedebilirken, aynı zamanda başka herhangi bir Yahudi’den hiç de geri kalmayacak şekilde Yahudi olmaktan gurur da duyabilir. Böyle bir yasal yapı, Ulus-Devletinkinden çok farklıdır. Buna “emperyal düzen” diyorum. Önemli bir noktayı daha eklemeliyim. Antik Roma, kendi sınırları içerisinde ama açıktan ama hilekârlıkla, kimi zaman da küstahça bir dil ve kültür asimilasyonu politikası takip eden Ortaçağ türevinden, yani Bizans İmparatorluğu’ndan kesinlikle daha iyi görüntü sunan bir emperyal düzene sahipti.

Roma emperyal düzeni, Avrupa’da ve İran bozkırlarında doğup serpilen çeşitli imparatorluklarda, farklı biçimlerde ve farklı ideolojik çerçeveler içerisinde, değişen ölçülerde varlığını sürdürmüştür. Ancak, toprak temelli olmayan etnik azınlıklar söz konusu olduğunda, İslam İmparatorluklarına (hem Osmanlı hem de Safevi) özellikle değinmek gerekiyor. Bu özellik, tam gelişimini Osmanlı *millet* sisteminde bulan İslami etnik-dinî *milla* kavrayışında yoğunlaşmış olarak bulunabilir. Yerleşmiş kistaslara göre bu sistem, toprak temelli olmasalar bile çeşitli etnik grupların cemaatçi kimliğini tanıyıp kabul ediyordu, ancak antik Roma’da mevcut olmayan bir sınırlamayla: Müslüman olmayan çeşitli *millet*lerin üyelerinin, Müslüman yurttaşlarla aynı haklardan tam olarak faydalanamamaları ölçüsünde bir şekilde ikinci sınıf yurttaş olmaları. Antik Roma’da yurttaşlık kazanılıyordu ama hukuk önünde *tüm* yurttaşlar eşitti.

Dahası, *milletlerin* kendi hukuk ve usullerinin olması ölçüsünde *millet* sistemi, köktencilikğin geçmişte geleneksel, klasik İslam'a yabancı olduğunu gösterir. Bu, geleneksel İslam'da fanatizmin olmadığı anlamına gelmez. Köktencilik basitçe fanatizmle eşanlamlı değildir. Fanatizm, oldukça farklı tarihi, toplumsal, dinî ve siyasi bağlamlarda, neredeyse her yerde ve her zaman var olmuş, pratik davranışı belirleyen bir zihinsel ve psikolojik tutumdur. Köktencilik, teokrasinin ya da toplumsal siyasi gerçekliğin teokراسiyle alakalı integralist [*bütünleştirici*] kavramlarının basitçe bir eşdeğeri de değildir. Aslında, her ne kadar teokراسi toplumda ilahi olandan başka hiçbir kuralın veya yasal kıstasın varlığını kabullenmese de, verili bir toplumda, üyelerinin farklı dinî inançlarına göre çeşitli dinî yasaların uygulanmasına genel bir kural olarak izin verebilir. Örneğin, Osmanlı ve Pers İmparatorluklarının klasik İslami teokراسilerinde tarihin tanıklık ettiği işte tam da bu çeşitlilik. Öte yandan köktencilik, birtakım ilke ya da yasaların hem mutlak olarak hem de her türlü başka toplumsal ya da kişisel mülahazalardan bağımsız olarak uygulanmasını zorunlu kılan teorik bir tutuma işaret eden, modern ve teknik bir kavramdır. Özellikle de dinî yasalar, dinleri ve kişisel kanaatleri ne olursa olsun verili bir toplumun tüm üyelerine uygulanmalıdır. Modern köktencilikğin kökenleri asıl olarak dinî bağlamlarla ilgilidir ama köktenci düşünce biçimlerinin, örnek vermek gerekirse iktisatta olduğu gibi yaşamın diğer alanlarına da büyük ölçüde yayılması söz konusudur. "Piyasa köktencilikği"nden bahsetmek bu nedenle mümkündür.

Sonnotlar

1 Makalenin orijinali "An attempt for a restatement of interethnic questions" başlığıyla, *The Journal of the BBW* [Bibliothèque World Wide] *Society, The Journal of Global Issues and Solutions*, vol. II, N° 5, Sept.-Oct. 2002'de yayınlanmıştır.

2 Dr. Boghos Levon Zekiyan 21 Ekim 1943'te İstanbul'da doğdu. 1955'te Venedik'teki Ermeni Katolik Mıkhitarist Birliği manastırına katıldı. 1962'de Roma Pontifical Gregoriana Üniversitesi'nde Felsefe alanında yüksek lisans derecesi aldıktan dört yıl sonra Teoloji alanında yüksek lisans eğitimini tamamladı. 1968'de Doğu Hıristiyan Tinselliği alanında uzmanlaşan Dr. Zekiyan, Aziz Agustinus'un bilgi teorisinde maneviyat ilkesi konulu teziyle 1973'te doktora derecesini aldı.

1974'te Dr. Zekiyan, Ermeni Mıkhitarist Akademisi'nin yayın organı olan Bazmavep'in editör yardımcısı olarak Venedik'e geldi. 1980-1985 arasında baş editörlük yaptı. Ayrıca, Ermeni Çalışmaları Kürsüsünü kurmak üzere 1976'da Venedik Üniversitesine davet edildi ve bu görevinden 2011 yılında emekliye ayrıldı. Aynı yıl, o dönemde Moskova'daki merkezi Sovyet Bilimler Akademisi'nin özel ortaklarından biri olması sebebiyle Ermeni sanatı üzerine dikkat çekici araştırmalar yapılmasını teşvik eden Milano'daki Ermeni Kültürü Çalışmaları Merkezi'ne katıldı. 1988'de Dr. Zekiyan, Roma'daki Pontifical Doğu

Enstitüsü'nün Ermeni Kilise Kurumları Profesörlüğü görevine getirildi. 1988-1992 arasında, Kaliforniya La Verne Üniversitesi Amerikan-Ermeni Uluslararası Koleji'nde Misafir Profesör olarak yıllık dersler düzenledi.

Profesör Zekiyan, 1978'den beridir İtalya'da Ermeni Kültürü ile ilgili birçok önemli etkinliğe katkıda bulunmuştur: 1983'te İtalya'nın ilk Ermeni Sinema Festivali, İtalyan Kültüründe Ermeniler başlıklı konferans dizileri, 1988'de 5. Uluslararası Ermeni Sanatı Sempozyumu, 1990'da "İtalya'da Ermeniler" sergisi, Ermeni Dili ve Kültürü üzerine 1986'dan beridir düzenlenen Hızlandırılmış Yaz Kursu gibi. Dr. Zekiyan, 1982'de yeni kurulan Association International des Etudes Armeniennes'in *Yönetim Kuruluna katıldı. Ermeni alfabesinin 16. yüzyılı kutlamaları için oluşturulan özel Ermeni Çalışmaları 2004 Komitesi'nin Başkanı'dir. 1987'de Association Padus-Araxes'in ve 1991'de Association Italiarmenia'nın kurucuları arasında yer aldı.*

Dr. Zekiyan, 14 monografinin ve altı dilde kaleme alınmış 200'den fazla akademik makalenin yazarıdır. İlk görsel-işitsel Ermenice kursunu da yönetmiştir. Gerek dil ve filoloji, Kilise tarihi, Ermeni düşüncesi ile kimliği gibi farklı boyutlarıyla Ermeni çalışmaları, gerekse bilinç sorunu, hümanizmin felsefi fikri, değer sorusu, etnisite teolojisi girişimi gibi felsefi ve teolojik konular da Dr. Zekiyan'ın başlıca akademik ilgi alanları arasındadır.

Etkileyici bir hatip olan Dr. Zekiyan sekiz dili konuşurken on iki dili anlayabilmektedir. Dünyanın farklı ülkelerinde yüze yakın ders vermiş ve uluslararası konferanslarda elliye aşkın akademik sunuş yapmıştır. Dr. Zekiyan, 1992'de Istituto Veneto di Scienza, Lettere ed Arti'nin muhabir üyeliğine seçildi ve 1994'te Ermenistan Cumhuriyeti Ulusal Bilim Akademisi'nin üyeliğine kabul edildi. BWW Derneği'nin ve Pozitif Global Çözümler Geliştirme Enstitüsü'nün faal üyesidir; Derneğin Fransa, Saint German-en-Laye'de *düzenlediği 2002 Uluslararası Kongresi sırasında İdari Komitenin tartışmalarına katılmıştır. 2014'te Papa I. Francis tarafından Türkiye Ermeni Katolik cemaati Başpiskoposu olarak atandı.*

